

VILÁG- TÖRTÉNET

15. (47.) évfolyam 2025. 2.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **LÁSZLÓ SZABOLCS**
A KODÁLY-MÓDSZER NEMZETKÖZI INDULÁSA
- **KASZÁS VERONIKA**
MAGYARORSZÁG ÉS AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI
FŐBIZTOSSÁGÁNAK EGYÜTTMŰKÖDÉSE
A RENDSZERVÁLTOZÁS ÉVEIBEN
- **SZENTE-VARGA MÓNICA**
MAGYAROK AZ ENSZ NICARAGUAI VÁLASZTÁSI
MEGFIGYELŐI MISSZIÓJÁBAN
- **LAKATOS ISTVÁN**
AZ EMBERI JOGOK HELYZETE MAGYARORSZÁGON
A KÁDÁR-KORSZAK ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN
- **J. NAGY LÁSZLÓ**
ALBERT CAMUS, MAGYARORSZÁG ÉS AZ ALGÉRIAI HÁBORÚ
1956-BAN
- **SZEMLE**
PAPP REGINA, PALOTÁS ZSOLT, GREGOSITS GÁBOR,
BENE KRISZTIÁN ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Az együttműködés színterei. Magyarország és az ENSZ szervezetei (Kecskés D. Gusztáv)	173
<i>Tanulmányok</i>	
László Szabolcs: A Kodály-módszer nemzetközi indulása. A Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága és az államszocialista magyar zeneoktatás az 1960-as években	177
Kaszás Veronika: Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának együttműködése a rendszerváltozás éveiben	201
Szente-Varga Mónika: Magyarok az ENSZ nicaraguai választási megfigyelői missziójában	223
Lakatos István: Az emberi jogok helyzete Magyarországon a Kádár-korszak első évtizedében. Nemzetközi emberi jogi normák – belpolitikai számítások	239
J. Nagy László: Albert Camus, Magyarország és az algériai háború 1956-ban	267
<i>Műhely</i>	
Zsemlye János Konstantin: Egy különleges intézmény I. Péter cár országában. A Külügyi Utazó Kancellária a külpolitikai ügyek oroszországi intézésének gyakorlatában	283
<i>Szemle</i>	
Élő holtak (Papp Regina)	299
Abszolutizmus mint kockázatkezelés (Palotás Zsolt)	303
Magyar–latin-amerikai kapcsolatok a hidegháború elején (Gregosits Gábor)	308
A Francia Idegenlégió leghíresebb magyar altisztjei (Bene Krisztián)	311

Jelen számunkat Kecskés D. Gusztáv, Balogh Lídia és Germuska Pál szerkesztette

Az emberi jogok helyzete Magyarországon a Kádár-korszak első évtizedében

Nemzetközi emberi jogi normák – belpolitikai számítások

A Kádár-kormány külpolitikai prioritásai, mozgásteret döntő jelentőségűek voltak az emberi jogi helyzet alakulására. A korabeli magyar külpolitika áttekintése után jelen írás átfogó képet kíván adni a Kádár-korszak első évtizedének fontosabb emberi jogi sajátosságairól, problémáiról, kihívásairól és eredményeiről a főbb polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében, különös tekintettel a sérülékeny csoportok (fogyatékossgal élők, LMBT közösség, nemzeti, etnikai kisebbségek, nők, gyermekek) helyzetére.

Külpolitikai prioritások és mozgáster

Magyarország külpolitikai mozgásterét az 1956-os forradalom leverését követően is döntően a szovjet érdekek határozták meg. Budapest a fontos kérdésekben maximálisan figyelembe vette Moszkva szempontjait. A román példa alapján nyilvánvaló, hogy a magyar külpolitika nem használta ki maximálisan a rendelkezésre álló lehetőségeit, ami az 1956-os tapasztalatokkal volt magyarázható. Ezt a hozzáállást jól illusztrálta Münnich Ferenc miniszterelnök 1958-as kijelentése, amely szerint Magyarország nem léphet fel kezdeményezőleg a nemzetközi politikában, ez Moszkva előjoga.¹ Ezt a középutas politikát a Szovjetunió melletti lojalitás folyamatos hangoztatása jellemezte és ezzel párhuzamosan a nemzeti érdekek képviselése olyan kérdésekben, amelyek nem ütköztek Moszkva elképzeléseivel. Kádár János a forradalom tapasztalatait leszűrve folyamatosan figyelemmel kísérte politikája végrehajtása során a társadalom érdekeit és tűrőképességét.²

Annak ellenére, hogy az ország a magyarkérdés ENSZ közgyűlési tárgyalása miatt viszonylagos külpolitikai elszigeteltségben töltötte az 1956–1963 közötti időszakot, a nemzetközi környezet pozitívan befolyásolta Kádár mozgásterét, mivel a Szovjetunióban egyrészt folytatódott a desztalinizáció folyamata, másrészt ez a rövid időszak volt az, amikor Moszkva előnyre tett szert a rakétegyártás területén az USA-val szemben, és Nyikita Hruscsov remekül használta ki ezt az átmenet-

* A szerző karrierdiplomata 1993 óta, egykori emberi jogi nagykövet, jelenleg a montenegrói Emberi és Kisebbségi Jogi Minisztérium tanácsadója.

¹ Borhi, 2015. 177.

² Békés, 1998. 2.

ti előnyt a nemzetközi kapcsolatok területén.³ Ebben az időszakban Moszkva nagyobb szabadságot biztosított szövetségeseinek, a szovjet tanácsadókat hazahívták, és a korábbi kézi vezérlés helyét a távirányításos vezetés vette át, amely keretében a fontos kérdéseket már nem a kommunista világszervezetben, hanem a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) keretei között vitatták meg a szocialista országok vezetői. Moszkva gazdaságilag is segítette a szövetséges országokat, és így előállt az a különleges helyzet, hogy azokban lényegesen magasabb életszínvonal valósult meg, mint a Szovjetunióban.⁴

Kádár sajátos harapófogóba került, mivel egyrészt meg akart felelni a szovjet elvárásoknak, másrészt viszont gazdaságilag egyre inkább rászorult a nyugati támogatásokra, és ez a moszkvai szempontok negligálását kívánta volna meg időről időre. Így például 1963-ban a magyar vezetés szívesen nyitott volna Washington felé, de ennek az indokínai háború és az abban megjelenő szovjet érdek vetett véget.⁵

Kádár pragmatikus politikusnak tartotta magát, ami azonban 1958-ban azt eredményezte, hogy rövid távú pénzügyi előnyök miatt visszautasította Hruscsov-nak a szovjet csapatok kivonására vonatkozó ajánlatát – Románia azonnal elfogadta ezt. A csapatok magyarországi állomásoztatásának az osztrák államszerződés megkötése miatt ekkor már nem volt meg a nemzetközi jogi alapja, és a szovjet vezetés ezzel kívánta volna békés szándékait demonstrálni, szükségből erényt követve. Kádár ezt a döntést senkivel sem konzultálva hozta meg, arra hivatkozva, hogy bár az ország belső helyzete stabil, a magyar hadsereg nincs abban a helyzetben, hogy megvédje az országot külső fenyegetés esetén. Ez természetesen nem volt igaz. A valódi ok az volt, hogy így jóval kevesebbet kellett költenie katonai kiadásokra, a megmaradt összegeket a lakosság életszínvonalának emelésére fordíthatta. 1958-ban végül a Romániában állomásozó szovjet csapatok kivonásával párhuzamosan egy hadosztályt Magyarországról is kivontak. Sajátos módon Kádárnak a Hruscsovval fennálló baráti viszonya miatt sikerült elérnie a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának meghosszabbítását.⁶

A Kádár-korszak első éveiben a magyar vezetés komoly gazdasági és diplomáciai segítséget kapott a Szovjetunió kívül a többi szocialista országtól is a rendszer konszolidációja érdekében. Ennek egyik legnyilvánvalóbb jele az ENSZ-ben való kiállítás volt a magyar ügy mielőbbi levétele mellett. Ennek mindazonáltal komoly ára volt, hiszen amellet, hogy a Varsói Szerződésből való kilépés gondolata fel sem merülhetett, Kádár lemondott a csehszlovákiai és romániai magyarság képviseléről is 1958-ban, amikor kijelentette, hogy ügyüket az adott országok belügyének tartja.⁷

A magyarkérdés ENSZ-beli tárgyalásának lezárását követően 1963-tól kezdődően az ország diplomáciája komoly felívelő szakaszba lépett, kezdve U Thant

3 Békés, 2019. 156–157.

4 Békés, 1998. 3–4.

5 Borhi, 2015. 178.

6 Békés, 2019. 160–164.

7 Mitrovits, 2022. 69–70.

ENSZ-főtitkár 1963. júliusi látogatásával, amelyet a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintre történő emelése követett számos nyugati országgal (1963: Anglia, Franciaország, Belgium, 1964: Svédország, Olaszország, Kanada, Svájc). 1963–1964 folyamán intenzív tárgyalások kezdődtek a Vatikánnal az egyházügyi kérdések rendezése érdekében, kiemelten Mindszenty József bíboros helyzetére. 1964-től a vízumkönnyítések eredményeként megugrott a Nyugatról érkező turisták száma, és a magyar lakosság háromévente engedélyt kaphatott nyugati utazásra, míg a Szovjetunió kivételével vízum nélkül utazhatott a kelet-európai szocialista országokba.⁸

1964 októberében leváltották Hruscsovot SZKP-főtitkári tisztségéből, ami érzékenyen érintette a magyar politikát, tekintettel a Kádár és közöttük fennálló rendkívül baráti viszonyra. Kádár azonban nem tagadta meg a szovjet vezetőt ekkor sem, és bár elfogadta a döntést, úgy vélte, hogy Hruscsovnak komoly érdemei voltak a sztálini személyi kultusz elleni harcban, és láthatóan nem osztozott abban a szovjet kritikában, amely személyi kultusszal vádolta a leváltott vezetőt. Kijelentette, hogy a magyar vezetés alapvetően pozitívan tekint Hruscsov munkásságára. Kádár egy rendkívül okos diplomáciai lépéssel megakadályozta Rákosi hazatérési szándékát is, jelezve, hogy az emigrációban tartózkodó volt pártfőtitkár hazatérhet Magyarországra, de amennyiben politikailag aktivizálódik, bíróság elé fogják állítani. Ezt az új szovjet főtitkár, Leonid Brezsnyev nem engedhette meg, és így Rákosi továbbra is a Szovjetunió vendégszeretét élvezte, egészen 1971-es haláláig.⁹

A magyar diplomácia megváltozott helyzetét jól jelezte, hogy 1965 végén Washington Lengyelországot és Magyarországot kérte fel közvetítői szerepre a vietnami kérdésben. A közvetítésre azonban a vietnami fél nem tartott igényt, így az nem valósulhatott meg.¹⁰

Magyarország emberi jogi és a lakosság polgári és politikai jogainak helyzete

A vizsgált korszak (1956–1965) emberi jogi helyzetét elsőként tematikusan kívánom áttekinteni, két nagyobb egység keretei között (polgári és politikai jogok, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogok), majd a főbb sérülékeny csoportok, közösségek (nők, gyerekek, nemzeti és etnikai kisebbségek, fogyatékkal élők, LMBTQI személyek) helyzetéről adok rövid ismertetést a nagyobb lélekszámú csoportoktól a kisebbek felé haladva.

⁸ Békés, 1998. 5–6.

⁹ Földes, 2015. I. 62–64.

¹⁰ Uo. 71–72.

Politikai rendőrség

Nem véletlenül szerepelt az 1956-os forradalom követelései között kiemelt helyen a politikai rendőrség megszüntetése. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) adattárában 1953 elején még közel 1,2 millió ember szerepelt az „antidemokratikus elemek” címszó alatt. A rettenetes légkörében döntő változás következett be Sztálin 1953. március 5-i halálát követően. A Magyar Dolgozók Pártja 1956. júniusi döntései között már fontos szerepet kapott a törvényesség helyreállításának igénye. Az Elnöki Tanács által 1956. június 26-án meghirdetett részleges amnesztia idején közel 40 ezren töltötték börtönbüntetésüket, vagy voltak előzetes letartóztatásban. Több mint ötezer fő volt az államvédelmi internáltak száma, 7244-en éltek kitelepített-ként a Hortobágy területén, és további 12 748 személy az ország más részein. A fentiek fényében nem meglepő, hogy a forradalmárok 1956. október 28-án kitörő örömmel fogadták Nagy Imre bejelentését az Államvédelmi Hatóság megszüntetéséről és az új államrendőrség felállításának elképzeléséről. Minden bizonnyal nem tudták, hogy az ÁVH mint szervezet 1953 júniusa óta már nem létezett a gyakorlatban, mivel beolvasztása a Belügyminisztériumba (BM) titokban zajlott.¹¹

Az Államvédelmi Hatóság és a Belügyminisztérium 1953-as összevonását követően megkezdődött a nyilvántartások felülvizsgálata, és ennek eredményeként 1956 szeptemberére már „csak” 550 ezer fő maradt az adatbázisban. Ez a kedvező folyamat a forradalom leverését követően nem meglepő módon megfordult, és a nyilvántartottak száma 650 ezer főre nőtt. Ezt a számot 1962-re sikerült 246 659 főre csökkenteni a Politikai Bizottság döntése alapján.¹²

1957 folyamán a hivatalosan az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II. Főosztályaként újjászervezett politikai rendőrség legfőbb feladata a szétzilált, megsemmisült vagy eltűnt nyilvántartási anyagok számbavétele volt, ezzel párhuzamosan a beszervezett hálózati személyeket visszamenőlegesen is nyilvántartásba kellett venni (19 ezer hálózati személy anyagából 2255-é maradt meg). 1957 végére már meghaladta a 10 ezer főt az ügynökhálózat létszáma, ami 1959 végére elérte a 14 ezer fős nagyságot. Ezek a számok messze voltak az egykori Államvédelmi Hatóság 43 ezres, vagy a BM államvédelmi szervei által 1953–1955 között foglalkoztatott 36–37 ezres létszámtól. Az államvédelem 1958 után, vagyis a megtorlás intenzív szakaszát követően, a totális elhárítás helyett a hatékonyság növelésére helyezte a hangsúlyt, és ennek eredményeként 1960-ra a hálózat létszáma 12 ezer fő alá esett, és 1963-ban már a 8 ezer főt sem érte el. Sajátos módon a politikai enyhüléssel és az ennek eredményeként elfogadott 1963-as általános amnesztiával a hálózati személyek száma ismét megemelkedett, mivel a vezetés a politikai foglyok tömeges kiszabadulását komoly biztonsági kockázatként élte meg (1968 végére elérte a 11 500 főt). Átfogóan azt állapíthatjuk meg, hogy a Kádár-korszakban legalább 55 455 személy működött az állambiztonsági hálózat kötelékében ügynökként. Fontos információ továbbá, hogy az 1950-es évek végén, az 1960-as évek

¹¹ Müller, 2012. 71., 77., 85.

¹² Tabajdi–Ungváry, 2008. 178.

elején még tízszer annyi embert foglalkoztattak, szerveztek be politikai terhelő adatok alapján, mint erkölcsi vagy gazdasági presszió alapján. A politikai nyomás csak 1965 után csökkent számottevően. Ekkor már csak négyszer és nem tízszer annyi embert foglalkoztattak politikai okok miatt, mint erkölcsi vagy gazdasági presszió alapján.¹³

Igazságszolgáltatás, bírói függetlenség

A magyar igazságszolgáltatás – a korszak sokszor jogsértő rendelkezései, törvényei ellenére – 1948 előtt viszonylag korrektnek volt tekinthető az európai sztenderdek alapján. Annak ellenére, hogy a kommunista hatalomátvétel a bírói függetlenség teljes felszámolásával járt, a magyar igazságszolgáltatási politika történetében 1956-ot követően új korszak kezdődött. Mindkét szakaszon belül egyfajta enyhülés következett be, az első korszakban 1953 után, a másodikban a 1960-as évek közepétől. Az 1949–1953 közötti időszakra a politikai perek nagy száma volt jellemző, a szakértők 280 ezerre tették az ilyen jellegű ügyeket. 1949 után a politikai rendőrség akár évekig is fogva tarthatott bárkit bírósági ítélet nélkül, a vádlottak meg voltak fosztva alapvető jogaiktól is. A bírói karon belül durva tisztogatás ment végbe, eltávolították a „polgári” elemeket, vagyis azokat, akik nem voltak hajlandók asszisztálni a diktatúra igazságszolgáltatásának működéséhez. Ennek eredményeként komoly létszámlhiány keletkezett a karon belül, amit jogi diplomával sem rendelkező, elkötelezett munkás- és parasztfiatalok átképzésével kívánt orvosolni a rendszer.¹⁴

1956 után megváltozott a politikai cél, és ennek megfelelően az eszközök is. Sor került néhány kirakatper újrátárgyalására és az elkövetett törvénytelenségek beismerésére, amelyek egy jelentős részére már 1953-ban fény derült. A forradalmat követő években példátlan mértékű megtorlás vette kezdetét, 22 ezer embert ítéltek börtönbüntetésre, 229 személyt ítéltek halálra, és számos felkelőt végeztek ki a szovjetek bírósági tárgyalások nélkül. A megtorlási perek nagy része titokban zajlott le, és sokan csak 1989-ben tudták meg, hogy milyen vádak alapján végezték ki hozzátartozóikat. Ezzel párhuzamosan a rendszer legkompromittáltabb tagjai eltűntek a közéletből, jelentős részük moszkvai emigrációba kényszerült. Az elnyomó apparátus viszont nem nagyon változott az 1950-es évek elejéhez képest. A munkatársak túlnyomó többségét csak 1962-ben, a megtorlások lezárultával zárták ki a pártból, és bocsátották el a politikai rendőrségtől.¹⁵

1956 decemberében a kormány bevezette a rögtönbíráskodást, ami alapján az őrizetbe vételtől számított 72 órán belül születtek meg az ítéletek a közrendet és közbiztonságot sértő súlyosabb bűncselekmények esetében. A vádat az ügyész szóban terjesztette elő, a bizonyítékokról is ő gondoskodott. A bíróság halálbüntetést vagy életfogytiglani szabadságvesztést szabott ki. Fiatalkorúak esetében lehetőség volt enyhébb büntetésre. 1957 januárjától lépett hatályba a gyorsí-

¹³ Takács T., 2019. 272–273., 306–308., 316., 324.

¹⁴ Dornbach, 2008. 17–18.

¹⁵ Uo. 22–23.

tott eljárásról szóló törvényerejű rendelet (tvr.), 1957 áprilisában fogadták el az 1957. évi 25. tvr.-t a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának felállításáról, amely négy laikus és egy szakbíróból állt. Ítélete ellen nem volt helye fellebbezésnek. Korlátozták a vádlottak védőválasztási jogát. Politikai ügyekben csak az igazságügyi miniszter által összeállított listán szereplő ügyvédek láthatták el a védelmet. A rendszer konszolidációját követően a megtorlás szigora is enyhült, és 1963 márciusában sok elítéltet érintő közkegyelemről döntött a vezetés, ami feltétele volt annak, hogy a magyarkérdés lekerüljön az ENSZ napirendjéről. Az 1960-as évek közepén kötelezték a jogi diploma nélkül praktizáló bírókat, hogy végezzék el a jogi egyetemet.¹⁶

A korszak fontos jellemzője volt, hogy a büntető igazságszolgáltatás szervezetei, a rendőrség, az ügyészség és a bíróság is az állampolgárok számára átláthatatlanul, külső kontroll nélkül működtek, a számonkérhetőség teljes hiánya mellett. Ennek következtében ezen szervezetek saját érdekeiket társadalmi érdekként tudták feltüntetni.¹⁷ Ebben az időszakban általános volt a politikai vezéreltség, a gazdaság, a jog és egyéb szférák kiszolgáltatottsága és alárendeltsége, ami azonban így is enyhült a Rákosi-korszakhoz képest, a rendszer által meghatározott keretek között. A szocialista jogelmélet tagadta a bírói jogalkotás, a precedens és az alkotó értelmezés lehetőségét. Ennek ellenére a jogalkalmazók értelmezési lehetőségei minimális szinten, de megmaradtak, és ennek eredményeként a rendszer nagy gondot fordított a lojális bírók kiválasztására. A bírók tulajdonképpen csak állami alkalmazottként és nem független jogásként működhettek.¹⁸

A megtorlás időszakát követően a büntető hatalom politikai céloktól vezérelve csak néhány konkrét személlyel vagy intézménnyel szemben lépett fel. Ez jelentette a döntő különbséget a Rákosi-korszakhoz képest. Az 1963-as részleges közkegyelemmel lezárult az a korszak, amikor a büntető igazságszolgáltatást politikai célokra használták fel, de ez nem jelentette azt, hogy ez a lehetőség nem állt fenn.¹⁹

A korszak egyetlen szociológiai felmérése alapján a bírók a társadalom alacsony jövedelmű, a bürokrácia alsó szegmenseiben elhelyezkedő munkavállalók voltak, ami nyilván nem segítette elő az autonóm jogász munkát, a független ítélkezést. Az ügyvédi kar is a politika szolgálatában állt, helyzetében azonban komoly változás történt a késői Kádár-korszakra a politikai enyhülés bekövetkeztével és a polgárosodás előrehaladtával.²⁰

A korszak igazságszolgáltatásának fontos eleme volt az 1957-ben felállított Koordinációs Bizottság, amely egy jogrendszeren kívüli testületként érdemben beleszólt a bíróságok életébe, sőt a konkrét ítélkezés területére is. A testület feladata volt, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) Adminisztratív Osztályán belül megtárgyalja a jogi és igazságügyi kérdéseket, vala-

16 Uo. 25–26.

17 Révész, 2016.

18 Fleck, 2012. 50–54.

19 Uo. 53–56.

20 Uo. 61.

mint a fegyveres testületekkel és a nemzetbiztonsági szervezetekkel kapcsolatos ügyeket. A közvetlen pártirányítás egyik legfőbb csatornája volt.²¹

Vallásszabadság, egyházak

A hazai katolikus egyház 1945 utáni történetében két fő korszak különböztethető meg. Az első szakasz 1964-ig, a Vatikánnal történt kiegyezésig tartott. Erre az időszakra az egyházüldözés és a népfrontos politika volt jellemző. A második, 1989-ig tartó időszak a félelem és a rendszer iránti lojalitás volt jellemző. A református egyház esetében Balogh Margit három szakaszt különböztetett meg. Az első az 1945–1948 közötti időszak volt, a református egyház ugyanis 1948-ban kötötte meg az állammal a sorsát megpecsételő megállapodását, amely 1956-ig, vagyis a második szakasz végéig, meghatározó jelentőséggel rendelkezett. Az utolsó szakaszra a felszámolás és a megtorlás volt jellemző.²² A protestáns egyházak 1956-ban demokratikusan megválasztott vezetését felső és középszinten leváltották. A katolikus egyház esetében erre nem volt lehetőség, annak hierarchikus struktúrája miatt.²³

1949 után a csehszlovák példát követve egyre több szocialista országban próbálták bevonni az egyházat az úgynevezett „békemozgalomba”, és életre hívták a „békepapokat”, akik a kommunista párt agitpropozsai szellemében beszéltek a hívekhez. A cél ekkor az alsópapság eltávolítása volt a felsőpapságtól, ami nem járt igazán sok eredménnyel.²⁴ A magyar katolikus egyház elleni támadások legdurvább időszaka 1949–1953 közé esett, amikor a pártállam nyíltan az egyház teljes megsemmisítésére törekedett. Sajátos módon az 1957–1959 közötti időszak folytonosságot mutatott a Rákosi-korszakkal az elnyomás erejét és annak módszereit illetően. 1957-ben az Egyházügyi Hivatal vezetője egyértelműen megállapította, hogy a katolikus egyház nem támogatta a békepapok megvédését, és ezért erőteljesebb fellépésre van szükség vele szemben. Kállay Gyula művelődési miniszter kiemelte, hogy az államnak a katolikus egyházzal szemben kell a leghatározottabban eljárni, mivel az az ellenállás fészke. A többi egyházzal meg kell próbálni megegyezni. A fent meghirdetett politika jegyében az állam a református és az evangélikus egyháznak engedélyezte egyházi lap indítását, a katolikus egyház számára viszont ezt nem tette lehetővé.²⁵

A források alapján úgy tűnik, hogy Kádár a restauráció elején még nem rendelkezett kigondolt egyházpolitikával, és ekkor még inkább csak ad hoc döntések születtek ezen a területen. Ezen állapot megváltoztatását célozta az MSZMP 1958-as határozata, amelyben már egy új egyházpolitika körvonalazódott. A határozat *A vallásos világnézet elleni eszmei harcra, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól* címet viselte, és már ez is jelezte, hogy a párt egy új módszerrel kívánta kezelni a kérdést. A Rákosi-korszakkal szemben az 1958-as

21 Uo. 63.

22 Balogh–Gergely, 2005. 74–88.; Bertalan, 2018. 17.

23 Bertalan, 2018. 367.

24 Szabó, 2010. 31.

25 Bertalan, 2018. 25., 41–42.

határozat már hosszabb távon számolt az egyházak jelenlétével, és mindenképpen nóvumnak tekinthető, hogy be kívánta vonni az úgynevezett becsületes vallásos embereket és bizonyos egyházi személyeket is a klerikális reakció elleni harcba. A határozat a vallást már magánügyként kezelte, kiemelve, hogy a vallásos világnézet elleni harc nem sértheti a hívők vallásos érzületét és nem járhat a vallásszabadság korlátozásával. A párttagok azonban külön kategóriát jelentettek, akik esetében a vallás nem számított magánügynek. Különböző szektákhoz tartozók nem lehettek a párt tagjai. Kiemelt prioritást kapott a párttagok, állami vezetők, pedagógusok vallásossága elleni harc.²⁶

A pártállam fő célja 1956-ot követően egyértelműen az volt, hogy a püspöki kart megegyezésre bírja, valamint szembeállítsa a Szentszékkel. 1957 márciusában Mindszenty bíborost jogerősen életfogytiglani fegyházra ítélték, a pápai hatáskörbe tartozó kinevezések esetében az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulására lett szükség, májusban a püspöki kar megalakította az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát. Egy 1957. júniusi kormányrendelet alapján a vallásoktatás nem kötelező az iskolákban, de azt biztosítani kell.²⁷

Az 1960-as évektől kezdődően a magyar vezetés célja már inkább a felsőpapság megnyerése volt, és a főpapokat el kívánták távolítani az alsópapságtól. Ebben komoly segítséget jelentett a Vatikán keleti politikája, amely az együttműködés irányába terelte az ingadozókat is. A szocialista tömb országai közül egyedül Magyarországgal kötött a Szentszék 1964-ben részleges megállapodást, amely azért tekinthető részlegesnek, mert csak három kérdésben sikerült megállapodásra jutniuk a feleknek: 1. A püspökök kinevezése ügyében, amelynek értelmében érvényben maradt az 1957. évi 22. tvr., így továbbra is az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulására volt szükség a Vatikántól függő kinevezésekhez, viszont az állam tudomásul vette a pápa kinevezési jogát és lemondott a folyamatban való direkt részvételről. 2. Hűségeskü a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra. A Szentszék beleegyezett abba, hogy a püspökök és a papság állampolgári esküt tegyenek az Alkotmányra, de annak értelmezése már az egyházra volt bízva. 3. Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában.²⁸

Jason Wittenberg érdekes szempontból vizsgálta meg a hazai egyházak befolyásának alakulását, kimutatva, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása (1958–1962) negatívan hatott a vallásgyakorlatra. Ez a befolyáscsökkenés két fontosabb okra vezethető vissza. Egyrészt a szövetkezeti tagság a szocialista ideológia révén a közösség alapjává vált, és ezáltal a szocialista ideológia versenyzett az egyház által nyújtott erkölcsi értékekkel. Másrészt a szövetkezeti tagság a vallásgyakorlás hanyatlását eredményezte, mivel az emberek kevésbé érezték a közösségi nyomást abban a tekintetben, hogy templomba járjanak. Számos helyen a szövetkezet vált a közösségi együttlét fő helyszínévé, és ez sokak számára szükségtelenné tette a templomba járást. A Debreceni járásban például 1959–1962 között a szövetkezetbe történt

26 Uo. 46., 53–54.

27 Uo. 118.

28 Balogh–Fejérdy–Szabó, 2018.

belépés aránya közel meghatszorozódott (9-ről 53 százalékra), és ezzel párhuzamosan 1960–1963 között a vallásosság aránya felére csökkent.²⁹

A forradalom idején az egyházi elhárítás szervezete jelentős mértékben szétzilálódott, és míg 1956 júliusában 307 főt foglalkoztattak egyházi vonalon, addig 1957 májusában a BM Politikai Nyomozó Főosztály II/5-c alosztálya 16 fővel végezte az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát. 1966-ban önálló osztállyá alakult az egyházi elhárítás, és munkájában kezdetben 32 fő vett részt. Az 1958-as statisztikák azt mutatják, hogy a 13 649 hálózati személy közül 312 dolgozott egyházi vonalon, akik közül 294 egyházi személy volt. 1969-re az egyházi vonalon foglalkoztatottak száma 611 főre nőtt a 12 046 fős hálózaton belül.³⁰

Annak ellenére, hogy a korszakban szinte minden legálisan működő szervezetnek volt valamilyen egyházpolitikai feladata is, a legjelentősebb szerepet ezen a területen a politikai rendőrség és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) játszották. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951–1956 között önállóan működött, majd 1956–1959 között a Művelődésügyi Minisztérium egyházügyi osztályaként folytatta tevékenységét, hogy 1959-től 1989-ig újfent önálló, országos hatáskörű szervként irányítsa az egyházakkal kapcsolatos feladatokat.³¹ A hivatal létszáma a korábbi (1956. október előtti) 55 főről 25 főre csökkent – önállóságának elvesztésével párhuzamosan – a forradalmat követően. Ebben az időszakban a Belügyminisztérium irányította és folytatta a „klerikális reakció” elleni harcot. Az ÁEH szerepének növekedéséhez kellett az, hogy visszanyerje önállóságát. Legnagyobb sikerét a Vatikán képviselőivel 1963-ban megindult tárgyalások tető alá hozása, majd az 1964-es részleges megállapodás megkötése jelentette. Hasonló megállapodásra sem előtte, sem utána nem került sor a Vatikán és egy szocialista ország között.³²

Sajtószabadság, tömegkommunikáció

Fontos megállapítanunk, hogy a párt minden erőfeszítése ellenére sem rendelkezett ideológiai monopóliummal a korszakban. A marxista-leninista gondolkodás messze nem hatotta át a társadalom egészét, a rendszer csak az alternatív ideológiák lefojtását tudta elérni. Mindezek eredményeként a rendszer jobban tolerálta az elhajlást a hivatalos iránytól, mint az arról zajló diskurzust.³³ A tömegkommunikáció fontosságára való tekintettel a vezetés az egész korszak során kitartott az egységes, osztatlan pártirányítás elve mellett, ugyanakkor az irányító intézményeknek egy meglehetősen kusza halmaza jött létre, ami a diktatúra enyhülésével problémákat okozott az összhang hiánya miatt.³⁴

1957-ben Kádár János elutasította a közvetlen beavatkozásokra épülő „kézi-vezérlés” gyakorlatát a sajtóírányítás vonatkozásában. Álláspontja szerint a pártirá-

29 Wittenberg, 2010. 109., 114.

30 Vörös, 2010. 146–147.

31 Köbel, 2010. 204.

32 Soós, 2010. 223–224.

33 Takács R., 2012. 17.

34 Takács R., 2009. 93.

nyításnak máshol kell érvényesülnie. Jól jellemezte a rendszer sajtóságos viszonyát a sajtóhoz, hogy 1963-ban, amikor egyes tárcák azt javasolták, hogy a sajtót kötelezzék a nem körültekintően tájékoztató újságíró megbüntetésére, a bíráló közlemény előzetes bemutatására, a miniszteri válasz közlésére, a Tájékoztatási Hivatal elutasította a fentiek jogszabályi megfogalmazását. Indoklasként az szerepelt, hogy Magyarországot a többi szocialista országgal együtt az ENSZ és más nemzetközi fórumok előtt gyakran rágalmazzák azzal, hogy nincs sajtószabadság, és egy ilyen döntést politikailag felhasználnának az ország ellen.³⁵

A 4-5 évente rendezett pártkongresszusok egyáltalán nem foglalkoztak a sajtóval. Az évente néhány alkalommal ülésező Központi Bizottság szintén nem vett rész a sajtó irányításában, bár néhány – például az ideológiai életről szóló 1965. évi – határozata közvetlenül érinthette az újságírókat. A Politikai Bizottság és a Titkárság viszont rendszeresen tárgyalt sajtóval kapcsolatos kérdéseket, megvitatta egyes sajtóorgánumok munkáját, és személyügyi kérdésekben is döntött. A nem elvi jellegű, konkrét kérdésekben azonban az 1948-ban – a PB által – életre hívott Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) döntött. Az APB tagjait a Központi Bizottság választotta meg. A testület 1966-ig mindössze hat tagból állt. Az első években az APB mellett működött egy Sajtóbizottság is, amelynek legtöbbet emlegetett döntése az újságírói státuszok csökkentésére vonatkozott 1960-ban. Tevékenységét 1962-től átvette az APB.³⁶

Kormányzati szinten az 1954-ben felállított Tájékoztatási Hivatal kívánt el-
lensúlyozni a sajtóirányítás tekintetében a különböző párttestületeknek. A hivatalt 1955-ben megszüntették, majd 1956 decemberében a kormány újra életre hívta. A hivatal számos tömegtájékoztatási intézmény felügyeleti szerve is volt. A forradalmat követően a Tájékoztatási Hivatal vette át ideiglenesen a pártirányítás feladatait is, de 1958-tól az irányítás visszakerült az Agitációs és Propaganda Osztályhoz (APO).³⁷

A korszakban az írni-olvasni tudás általánossá válásával a szóbeliség háttérbe szorult, és helyét a több százszoros példányban terjesztett napilapok vették át, majd később a tömegkommunikáció lehetőségeit tovább bővítette a rádió, majd a televízió rohamos elterjedése. A tömegtájékoztatás és az agitáció viszonyát az 1965-ös tájékoztatási határozat foglalta rendszerbe, a szóbeli tájékoztatás illetékességébe utalva olyan kérdéseket, amelyekről a sajtóban nem írnak.³⁸

Az egész korszakban alapelv volt, hogy sajtóorgánumot magánszemélyek nem alapíthattak. Országos hatáskörű orgánumok létrehozásához a pártvezetés jóváhagyására volt szükség. A piac nem játszott szelektáló szerepet a lapstruktúrában. Olyan veszteséges lapok is működhettek, amelyeket a vezetés politikailag vagy kulturálisan hasznosnak ítélt. Ez lehetővé tette, hogy a sajtó színvonala meghaladja az átlagos kulturális igényeket. Az egyes lapok példányszámáról is a pártvezetés döntött.³⁹

35 Takács R., 2012. 38.

36 Takács R., 2009. 93–94.

37 Uo. 98.

38 Takács R., 2012. 43.

39 Uo. 45–50.

Az 1960-as évek elején a nyugati rádióadók zavarását is leállították, a rádió-előfizetők száma 1965-ben már megközelítette a 2,5 millió főt. A magyar nyelvű külföldi adóknak, mint a Szabad Európa, az Amerika Hangja, a BBC vagy a Deutsche Welle komoly tömeghatása volt.⁴⁰

1956-ot követően a pártvezetés irányítási funkcióját a szerkesztőségekben dolgozó pártalapszervezeteken keresztül kívánta gyakorolni. A lapok többségénél a munkatársaknak legalább a fele tagja volt a pártnak. A főszerkesztő és a szerkesztőségi párttitkár közötti vitákban az döntött, hogy ki rendelkezett jobb kapcsolatokkal pártvonalon. Sajátos módon a kettőjük viszonyában általában a főszerkesztők dominanciája érvényesült. Az 1958-as sajtóhatározat a fentiekben túl kiemelte, hogy a pártirányítás nem érintheti a szerkesztőségek vezetőinek önállóságát, akik a politikai döntések centrumában helyezkedtek el. Ehhez az egyszemélyi felelősséghez kapcsolódott a bizalmas tájékoztatók rendszere, amelyen keresztül a főszerkesztők hozzájuthattak a bizalmas információk, párthatározatok egy részéhez pozíciójuk alapján.⁴¹

A korszak fontos jellemzője volt, hogy a kádári vezetés nem hozott létre cenzúrahivaltat, mint ahogy az működött Lengyelországban, Csehszlovákiában vagy Romániában. A Politikai Bizottság 1959-es határozatában azonban nyilvánvalóvá tette a politika primátusát a hírtérték felett, ami a cenzúra implicit deklarálását is jelentette. A külpolitikai hírek esetében a szerkesztőségek döntően az MTI híranyagára támaszkodhattak. A belföldi hírek esetében ez a monopólium kevésbé érvényesült, de volt a híreknek egy köre, amelyről kizárólag az MTI-tudósítások alapján közölhettek anyagokat az egyes újságok. A megjelenés előtti ellenőrzés a szerkesztőségi vezetők feladata volt. Adott esetben a főszerkesztők informális csatornáikon keresztül érdeklődhettek arról, hogy egy bizonyos írás a megfelelő álláspontot jeleníti-e meg.⁴²

A jelen írás által átfogott korszak legvégén, 1965-ben elfogadott tájékoztatási határozat komoly paradigmaváltást hozott, mivel ekkor jelent meg a közönség információhoz való joga, kiemelve, hogy a tömegeket érintő kérdésekről tájékoztatni kell a közönséget, de fenntartva a jogot arra, hogy egyes kérdések kommunikációja szóbeli vagy pártcsatornákon keresztül történjen. A tájékoztatást a határozat azonban még nem értéknek, hanem „elsőrendű politikai érdeknek” tekintette. A vezetés fontosnak tartotta, hogy a legfontosabb nemzetközi kérdésekben elsőként a hazai tájékoztatás szólaljon meg, és ne a nyugati álláspontokra kelljen reagálni.⁴³

A korszakban bizonyos témákról nem lehetett írni. Ilyen kérdésnek számított például a pluralizmus igénylése, az alternatív gazdasági elképzelések bemutatása, a demokrácia- és autonómiakövetelések, az emberi jogok, a sztrájkjog követelése, a törvénytelenések, a személyi kultusz, de leginkább 1956 eseményei.⁴⁴

40 Uo. 84.

41 Uo. 118., 129.

42 Uo. 156–157.

43 Uo. 170–171.

44 Uo. 195.

Egy 1963-as kormányhatározat kimondta, hogy a sajtóban megjelent bírálatokat az érintett állami szervnek ki kell vizsgálnia, és a szerkesztőségnek választ kellett adniuk, amennyiben az választ kért.⁴⁵ Ez az év különben is korszakhatárként értelmezhető, mert az 1956-os forradalomban érintettek jelentős többsége ekkorra térhetett vissza az értelmiségi pályákra.

Kádár János napi szinten nem foglalkozott a sajtóval, ritkán fordult meg a sajtó munkatársai között, a nyilvánosság működését csak ritkán formálta, de azt nyilvánvalóvá tette, hogy a sajtó nem lehet ellenzéki, a sajtó bírálata nem jelenthette a döntések megkérdőjelezését.⁴⁶

A magyar lakosság gazdasági, szociális és kulturális jogainak helyzete

Az 1956-os forradalom tanulságait levonva a pártvezetés folyamatos életszínvonaljavító politikával kívánta megelőzni, hogy a társadalom esetleges elégedetlensége politikai véleménynyilvánításhoz vezessen. Az 1960-as években meghirdetett jóléti intézkedések pénzügyi alapjait a vezetés a katonai kiadások csökkentésével teremtette meg, annak eredményeként, hogy az országban nagyszámú szovjet katonaság állomásozott, amelyre adott esetben belbiztonsági erőként is lehetett számítani. A fentiek ellenére a jóléti rendszer fenntartása csak nyugati hitelek segítségével volt megoldható, ami 1990-re csődközei állapotba sodorta a magyar államot. Az 1950-es évek végére a hazai orvostudomány fejlődésének eredményeként sikerült legyőzni számos járványos és baktériumfertőzésekkel eredő betegséget, és az ország előrelépett a civilizációs betegségek elleni harcban is.

Az 1960-as évek elején a magyar vezetés is – a kommunista blokk többi országához hasonlóan – úgy vélte, hogy az államszocialista berendezkedés életképessége azzal bizonyítható, ha a gazdaság teljesítőképessége meghaladja a nyugatit. Ezt a célt szolgálta az 1950-es végén megindult mezőgazdasági kollektivizálás és a Rákosi-korszak félbemaradt nehézipari beruházásainak befejezése (lásd például: Dunai Vasmű). Ezek az átszervezések az 1960-as évek elején tartósították az áruhiányt, és az élelmiszer-ellátás egy viszonylag alacsony szintjét eredményezték. Mindezek ellenére a vezetésnek sikerült elérnie, hogy a korszakban folyamatosan nőtt a lakosság életszínvonala, bár a valódi növekedés 1965–1975 között következett be.⁴⁷

Annak ellenére, hogy az életszínvonal-emelést célzó intézkedések már 1956 után megindultak, az 1961–1962-es évek tekinthetők a valódi fordulópontnak, mivel ekkor indult a 15 éves lakásépítési program, azzal a céllal, hogy javítsa a Rákosi-korszakban katasztrofálissá vált lakáshelyzetet. 1962 volt az az év, amikor az MSZMP VIII. kongresszusán már azt jelenthette ki a vezetés, hogy „befejeztük a szocializmus alapjainak a lerakását”.⁴⁸

45 Uo. 215.

46 Uo. 350.

47 Valuch, 2001, 2002.

48 Slachta, 2019. 94.

A Kádár-korszak kezdeti éveiben még a szociálpolitika létjogosultságát sem ismerte el a vezetés, mivel úgy gondolták, hogy a rendszer egésze a dolgozók érdekeit szolgálja, vagyis elkülönült szociálpolitikára nincs is szükség. A szociális biztonság alapját a meghirdetett teljes foglalkoztatottság jelentette, ami azonban a gyakorlatban nem érvényesült maradéktalanul. A női munkavállalás magasabb fokának elérése érdekében megkezdődött a gyermekgondozó intézmények hálózatának kiépítése. A munkaerő iránti kereslet nagyon magas volt, és a munkajog rendkívül nehezítette az alkalmazottaknak való felmondást. Ez a jelenség azonban nem járt együtt a hatékony érdekvédelemmel, mivel azt a feladatot a szakszervezet nem látta el. A rendszer jellemzője volt, hogy szinte minden szociális juttatás a munkavállalói státuszhoz kapcsolódott, alternatív jóléti rendszerek, mint például a szegénységélyezés, nem léteztek. A fentiek mind komoly munkakényszerszert eredményeztek, és a munkahellyel nem rendelkezőkkel szemben a hatóságok a büntetőpolitika eszközeivel is felléptek.⁴⁹

A vezetés tudatos életszínvonal-politikát folytatott, biztosítva, hogy a társadalom tagjai már a jelenben is lássanak olyan jeleket, amelyek igazolják a rendszer jövőképét, és megtalálják egyéni számításait. Ennek megfelelően a Kádár-korszak szocializmuseszméje Majtényi György szerint egy „sok szempontból képlekeny, ideológiátlan ideológiává vált, mintha az uralom konzerválása és a szocialista rendszer fennmaradása lett volna az elsődleges cél”.⁵⁰

Az új társadalmi eszménykép tehát már nem az egyenlőséget, hanem az egyéni boldogulást állította a középpontba. A korszak vívmányai a legitimitáció szempontjából döntő jelentőségű középértékeket célozták. A leszakadó rétegek viszont teljesen kimaradtak ezen eredményekből. A rendszer az esélyegyenlőtlenséget, a kirekesztettséget nem orvosolta, hanem elfedte.⁵¹

A puha költségvetési korlátok szinte lehetetlenné tették, hogy a gazdaságtalanul működő vállalatok csődbe menjenek. A szabályozók miatt sokszor megérte olyan munkaerő alkalmazása is, melyet valódi munkával nem tudott ellátni a munkáltató (kapun belüli munkanélküliség). A bérpolitikát túlnyomórészt az állam diktálta. A korszak fontos jellemzője volt a munkavállalók társadalombiztosítási lefedettségének növelése, és az hamarabb terjedt ki a lakosság egészére, mint a legtöbb nyugati országban. Magyarországon 1951-ben megvalósult a társadalombiztosítás szervezeti és pénzügyi egységesítése, és sajátos módon a szakszervezetek feladatkörébe került annak működtetése. A rendszernek semmilyen demokratikus kontrollja nem létezett. A gyárak saját óvodákkal, sportegyesületekkel, üdülőkkel rendelkeztek. Ennél fontosabb volt azonban a munkahelyek lakáselosztásban betöltött fontos szerepe.⁵²

A szociális juttatások folyamatosan ajándékként és nem jogként jelentek meg, amelyek a párt jóindulatát tükrözték. A szociálpolitika eredményeként bizonyos fokú nivellálódás végbement az 1960-as évek közepéig. Utána újra nőni kezdtek a különbségek. 1962-ben a felső decilis részesedése az összes jövedelem

49 Tomka, 2012. 28–29.

50 Majtényi, 2020. 234.

51 Uo. 235–236.

52 Tomka, 2012. 29–32.

20,2 százalékát tette ki, szemben például a csehszlovák 14 százalékkal. A statisztikák alapján 1962-ben legalább hárommillióan éltek a létminimum alatt, vagyis a lakosság 30 százaléka, többségük az idősök és a falusi lakosság köréből került ki. Az 1960-as évektől – a kollektivizálás után – megkezdődött a parasztság jövedelmeinek felzárkózása a munkásságéhoz.⁵³

Az 1954-es nyugdíjszabályozás értelmében a férfiak egységesen 60, a nők pedig 55 éves korban mehettek nyugdíjba. A nyugdíjak között jelentős, akár hat-szoros különbségek is voltak. Annak ellenére, hogy a nyugdíjakra fordított kiadások jelentősen nőttek, ez nagyjából a jogosultak arányának növekedéséből és nem a nyugdíjak összegének emelkedéséből következett.⁵⁴

Az 1960-as évektől megszűnt a vízumkényszer a szocialista országokkal, ezen országokba a piros útlevelemmel viszonylag egyszerűen be lehetett lépni. Nyugatra háromévente lehetett utazni kék útlevelemmel, az úgynevezett „valutakeret” terhére.⁵⁵

A kultúrpolitikát az Aczél György által fémjelzett 3 T (tiltott, túrt és támogatott) jellemezte, ami a rendszer besorolását jelentette egy megszülető művel kapcsolatosan. A művészetek fontos szerepet töltöttek be a rendszerben.⁵⁶

A sebezhető, érzékeny csoportok helyzete

Nők, női önrendelkezés

A második világháborút követően az új, 1945. évi választási törvény már a férfiakéval azonos választójogot biztosított a nőknek, és a nők „egyetemi emancipációja” is teljessé vált az 1946. évi XX. törvénynek köszönhetően, amelynek értelmében a nők valamennyi karra a megállapított létszámkereten belül korlátlanul felvehetők a férfiakkal azonos feltételek mellett. Ennek megfelelően a magyar nők aránya a felsőoktatásban az 1960-as évek végéig magasabb volt, mint számos külföldi országban.⁵⁷

A Népköztársaság 1949. augusztus 20-án kihirdetett új Alkotmánya 50. § (1) bekezdése szerint „A Magyar Népköztársaságban a nők a férfiakkal egyenlő jogokat élveznek. (2) A nők egyenjogúságát szolgálják: munkafeltételeiknek a férfiakéval azonos módon való biztosítása, a terhesség esetére a nőknek járó fizetett szabadság, az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme, továbbá az anya- és a gyermekvédelmi intézmények rendszere.” Az Alkotmány 51. §-ában rendelkezett arról, hogy „a Magyar Népköztársaság védi a házasság és a család intézményét”.

Az 1950-es évek magyar nőideálja – szovjet mintára – az erős, férfiakkal egyenértékű munkát végző nő volt, ellenpontozva a korszak nőies amerikai ideálját. A hiánygazdaság feltételeinek megfelelően az ideális nőre a neutralitás, a túlzott szépségkezelések mellőzése volt jellemző. Ezen évek sajátossága volt, hogy a nőket

⁵³ Uo. 36–39.

⁵⁴ Majtényi, 2020. 82–83.

⁵⁵ Majtényi, 2012. 32.

⁵⁶ Uo. 33.

⁵⁷ Padányi, 2021. 52.

előszeretettel toborozták férfias típusú munkákra (például traktorosnak), és a korábban főállású anyaként vagy háziasszonyként otthon lévő nőket mind nagyobb számban kívánták bevonni az államilag szervezett munkaerőpiacra, felértékelve a dolgozó nő presztízsét.⁵⁸

A Kádár-korszak a Rákosi-éra traktoros lányait már nem hősökként, hanem a női egyenjogúsítás áldozataiként tüntette fel, és jöllehet továbbra is a dolgozó nő jelentette az ideált, több figyelmet kapott a nőknek a háztartásban és a családban betöltött szerepe. A modern házasság már a kétkeresős családi modellen alapult, amelyben a nő helytáll a munkahelyén, vezeti a háztartást, neveli a gyerekeket és gondoskodik a férjéről.⁵⁹ A Kádár-korszakban végül megtörtént az „otthonülő anyák – háziasszonyok” rehabilitációja, de ezt sem a nők helyzetének jobbítására irányuló cél vezérelte, hanem hogy megerősítsék a kádári politikát, illetve kiszolgálják az aktuális gazdasági érdekeket, amelynek hol a nők munkába állítása, hol félreállítása állt érdekében. A nőknek meg kellett felelniük a „szocialista erkölcs és jóíz-lés” szabályainak, amelyeket egyfajta tradicionális konzervativizmus jellemzett.⁶⁰

A Kádár-korszak előrelépést jelentett a Rákosi-rendszerhez képest a nők önrendelkezési jogai tekintetében is. Az 1950-es években ugyanis az állam teljes kontrollt gyakorolt a nők teste felett a teljes abortusztilalommal, amelynek következtében a nem kívánt gyerekeket is meg kellett szülniük a nőknek. 1956 júniusától lehetett legálisan végrehajtani abortuszt állami egészségügyi intézményekben, ami véget vetett a Ratkó-korszak áldatlan állapotainak. (A teljes abortusztilalmat bevezető Ratkó-rendelet 1954–1956 között volt hatályos.) A teljes tiltást felváltotta a rossz emlékű abortuszbizottságok gyakorlata. Az állapotos nőknek meg kellett jelenniük bizottságok előtt, amelyek egy gyakran megalázó meghallgatás alapján döntöttek arról, hogy engedélyezik-e az abortuszt. 1956–1966 között 1 642 417 abortuszt végeztek el Magyarországon, évente 140–180 ezret.⁶¹

Az abortuszbizottságok első fokon háromtagú, másodfokon öttagú testületek voltak, amelyekben a helyi tanács főorvosa és a tanács által megbízott két személy vett részt. Őket politikai alapon választották ki, és általában a Magyar Nők Országos Tanácsának tagjai, illetve szakszervezeti vagy pártfunkcionáriusok voltak. A terhesség megszakítását elsősorban akkor engedélyezték, ha a terhes nő életének megmentése vagy súlyos betegségtől való megóvása érdekében volt erre szükség, vagy a magzatot súlyos károsodás fenyegette. Másodsorban akkor volt erre lehetőség, ha azt méltánylást érdemlő személyi vagy családi körülmények indokolták, vagy ha a megszakításhoz a kérelmező ragaszkodott. A terhesség nem lehetett 12 hetesnél idősebb. A bizottság a meghallgatást követően egy hét gondolkodási időt adott a várandós nőnek a végső döntés meghozataláig, ha már volt egy gyermeke és házasságban élt. A folyamat sajátossága volt, hogy abban a férfi felelőssége nem merült fel, neki a bizottság előtt sem kellett megjelennie. Az egygyermeke-

58 Kovácsné Magyari, 2020. 147–150.

59 Padányi, 2021. 52.

60 Kovácsné Magyari, 2020. 158–159.

61 Tóth, 2022. 68–69.

seknek kétszer is meg kellett jelenniük a bizottság előtt a népesedéspolitikai szempontok miatt.⁶²

Gyermekek, gyermekvédelem

Az Alkotmány 52. §-ában rendelkezett arról, hogy „a Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság nevelésére, következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit”. A gyermekek speciális védelmét deklaráló cikkelyig a rendszerváltásig kellett várni. Az 1950-es években az volt a hivatalos ideológia, hogy a szocializmus építése során minden deviáns viselkedés meg fog szűnni, s így hosszabb távon a gyermekvédelem is feleslegessé válik. Ezen elképzelés és a korábbi nevelőszülői rendszer negatív tapasztalatai hatására a nevelőszülői hálózatot majdnem teljesen megszüntették. (1950-ben a gyerekek majdnem 80 százaléka élt nevelőszülőknél, öt esztendővel később már csak 50 százalék ez az arány.) Helyét – és az egyedi problémák megoldását – a gyermekotthoni, a közösségi nevelés vette át. A helyi tanácsokról szóló 1950. évi I. törvény megszüntette az árvaszékeket. Gyermekvédelmi feladatkörük a tanácsok végrehajtó bizottsága mellett működő gyámhatóságokhoz került, míg jogvitás ügyekben hatáskörüket a bíróságok vették át.⁶³

A gyermekpolitika/gyermekügy alakítása a szocialista ideológiának megfelelően zajlott. Az ifjúságra mint a „szocialista értékek hordozójára” tekintettek, amely a felnőtt nemzedékkel együtt építi a rendszert. Megalakult az Ifjúsági (1952-től Móra Ferenc) Könyvkiadó, amely a gyermekkönyvek döntő többségét jelentette meg. Az adatok szerint 1945-ben 24 gyermekirodalmi mű látott napvilágot 300 ezer példányban, 1950-ben pedig már 103 gyermekkönyvet adtak ki több mint egymillió példányban. 1949-től a *Nők Lapja* című hetilap közvetítette az új nő- és gyermekképet, amely egyúttal párt- és társadalompolitikai álláspontok tükré is volt.⁶⁴ A lap folyamatosan a gyermekek helyzetének javulásáról számolt be, illetve folytatta az 1945 előtti korszak abszolút negatív ábrázolását.

A korszak gyermekpolitikájának és a kor szemléletének alakulását jelentős mértékben befolyásolta a nemzetközi erőviszonyok változása is, a hidegháború, a tervgazdálkodás bevezetése, a szovjet modell követése, továbbá a munkásmozgalmi irányzatok lépései. A *Nők Lapjában* a gyermek nemcsak mint az öröm és a boldogság szimbóluma jelent meg, hanem a békeharc, a szocialista jövő és a haladás megtestesítőjeként is. Ugyanakkor az újság a gyermekek nevelésével és gondozásával kapcsolatban igyekezett tájékoztatást adni, s az ellátási és egyéb problémákról beszámoló olvasói levelek a sorok között kritikai véleményeket is megfogalmaztak a rendszerrel szemben.⁶⁵

A házasságról, családról, gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) az „elhagyott gyermek” kifejezés megszüntetésével bevezette az „állami gondozott” fogalmát, valamint kiterjesztette az állami gondoskodást 18 éves korig. A családjogi

⁶² Uo. 72–73.

⁶³ Vida, é. n. 5.; Gergely, 1997; Czirják, 2008.

⁶⁴ Kéri, 2002. 47.

⁶⁵ Uo. 49–51.

törvény a korábbi szülői hatalom helyébe (amelyet elsősorban az apa, másodsorban az anya gyakorolt) a szülői felügyeletet helyezte, amelyet a szülők együttesen, a kiskorú gyermek érdekeinek megfelelően kötelesek gyakorolni. Új elvek szerint szabályozta az örökbefogadás intézményét is: csak kiskorú személyt lehetett örökbe fogadni családi nevelésének biztosítása érdekében (nem pedig az érintett öröklését biztosítandó); az örökbefogadás nem szerződéssel, hanem a felek kérelmén alapuló hatósági engedéllyel jött létre. A törvény a gyámsági jog terén megszüntette a nők gyámviselési képességének korábbi korlátozását. Előremutató volt az is, hogy „számos nyugati ország jogát megelőzve, már évekkel a családjogi törvényt megelőzve, 1946-ban törvény született Magyarországon a házasságon kívül született gyermek jogi diszkriminációjának megszüntetéséről”.⁶⁶

Az állami gondozásba vétel feltételeit szabályozó 51/1954. számú minisztertanácsi rendelet kimondta: „A kiskorú gyermek gondozása, nevelése, testi és szellemi fejlődésének elősegítése, valamint személyi és vagyoni érdekeinek védelme a szülők kötelessége.” A 4. §-a úgy rendelkezett: „(1) A gyámhatóság állami gondozásba veheti azt a kiskorú gyermeket, akinek szülei ismeretlenek, nem élnek vagy munkaképtelenek, és a gyermek tartásáról, valamint neveléséről sem a szülők, sem más tartásra kötelezhető hozzátartozók nem tudnak gondoskodni. (2) Ha a környezet a kiskorú gyermek nevelését, fejlődését vagy egészségét közvetlenül veszélyezteti, és [ha] a gyermek érdekének megóvására tett intézkedés eredményre nem vezet, munkaképes szülők gyermekét is állami gondozásba lehet venni.”⁶⁷

Az 1956 utáni időszakban a gazdaság előbb lassabb, majd 1965 után gyorsabb ütemben fejlődött. Részben ennek a fejlődésnek tudható be a lakosság életszínvonalának emelkedése, ugyanakkor több szociális hatású intézkedést is hoztak. Ezek közé tartozik a társadalombiztosítási juttatások jogosultjainak kiterjesztése, illetve a szociális ellátások fejlesztése, kiszélesítése. 1957-ben létrehozták a főtípusú gyermekfalut, amely a 3–18 év közötti állami gondozott gyermekeknek jelentett menedéket. A szocializmus időszakában a gyermekfalu a szocialista közösségi nevelés egyik intézménye volt, amelyet azonban az 1980-as évek folyamán felváltott a személyre szabott, családközpontú gondozás. 1961. január 1-jétől az Állami Biztosító az év első újszülöttjeinek hússzezer forintos életbiztosítási kötvényt ajándékozott. 1967-ben bevezették továbbá a gyermekgondozási segélyt (gyes) a 3/1967. (I.29.) kormányrendelet révén.⁶⁸

Nemzeti kisebbségek/nemzetiségek

A nemzeti kisebbségek helyzetére a Rákosi-korszakban a lakosság többi részéhez hasonlóan a kiszolgáltatottság volt jellemző, annak ellenére, hogy az 1949-es Alkotmány papíron biztosította az ország területén élő nemzetiségeknek az anyanyelvükön való oktatást és nemzeti kultúrájuk ápolásának lehetőségét. A totalitárius rend-

⁶⁶ Weiss, 1998. 2.

⁶⁷ 51/1954. (VIII. 6.) MT rendelet a kiskorú gyermekek tartásának és nevelésének biztosításáról, valamint az állami gondozásbavétel feltételeiről. https://jogkodex.hu/jsz/1954_51_mt_rendelet_4884477.

⁶⁸ Vida, é. n. 6.

szer azonban egyrészt nem tűrt meg semmiféle autonóm szerveződést, másrészt az „automatizmus” doktrínája alapján úgy vélte a vezetés, hogy a társadalom osztályrétegződésének felszámolásával párhuzamosan automatikusan meg fog szűnni a nemzeti kisebbségi kérdés is. Harmadik tényezőként a szovjet politika szervilis követését említhetjük meg, aminek hazánkban a délszláv kisebbség lett a leginkább szenvedő alanya.

Az 1956-os forradalom alatt a délszláv közösség aktivizálódott, és október 26-án Szvetozár görögkeleti pópa *Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség?* címmel egy nyilatkozatot bocsátott ki, amiben az internáltak rehabilitációját, független, alulról építkező nemzeti kisebbségi szervezet létrejöttét, a nemzetiségi oktatás kötelezővé tételét sürgette. A németiség ezzel szemben a kollektív visszahúzó-dás és a kivárási álláspontjára helyezkedett a forradalom napjaiban. A szlovákság sajátos módon a szlovák nyelvű oktatás eltörlése mellett szállt síkra a nemzetiségi oktatás alacsonyabb színvonala miatt. A román közösség 1956-ban egy egyoldalas kiadványt jelentetett meg december 9-én ismeretlen szerzőktől, amelyben a helyi kérdések előtérbe állítását, az addig háttérbe szorított rétegek (papság, értelmiség) szerephez juttatását, valamint a „tisztá” román nyelv használatát kérték.⁶⁹

A Kádár-korszak nemzetiségi politikája azon a felfogáson alapult, hogy a kérdés az érintett ország belügye, amint arról a második világháborút lezáró békeszerződés is rendelkezett. Tekintettel arra, hogy nem létezett átfogó kisebbségi törvény, a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogait a különböző sarkalatos törvények és egyéb jogszabályok rendezték. A korszak nemzetiségi politikáját két fontos dokumentumból ismerhetjük meg. Az egyik az ENSZ-nek küldött 1958. júliusi, *Magyarországi nemzetiségek helyzete* című adatszolgáltatás volt, amelyet a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya jegyzett, a másik pedig az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.⁷⁰

Az ENSZ-nek nyújtott adatszolgáltatás célja a hazai nemzetiségi politika helyességének bizonyítása volt, kvázi megkérdőjelezve az ENSZ-ben a magyarkérdésről akkor folyó vita kisebbségekkel kapcsolatos kritikáit. A dokumentum sajátossága – hasonlóan a Politikai Bizottság határozatához –, hogy a kisebbségek terminológia helyett a nemzetiségek kifejezést használta, amely közvetve az anyaországgal való kapcsolatok marginális jellegét kívánta kifejezni. A hivatalos statisztikák szerint 1955-ben a nemzetiségiek száma közel 500 ezer fő volt: a németek 200 ezren, a szlovákok 60 ezren, a románok 15 ezren, míg a délszlávok 45 ezren voltak. A nemzetiségek politikai egyenlőségének alátámasztására a dokumentum hivatkozott a vonatkozó sarkalatos törvényekre, így többek között az 1948. évi XLVII. törvényre, amely büntetni rendelte azt a személyt, aki az országban élő nemzetiségekre lealacsonyító kifejezést használ. Jelezte továbbá, hogy az Alkotmány biztosítja a polgárok törvény előtti egyenlőségét és tilalmazza a hátrányos megkülönböztetést. Az anyag jelezte, hogy a földosztásnál a szegény nemzetiségi gazdálkodók

69 *Nemzetiségek Magyarországon*, é. n.; Tilkovszky, 1998.

70 Föglein, 2009. 1.

ugyanúgy kaphattak földet, mint a többiek. A dokumentum tartalmazta, hogy az országban 49 nemzetiségi óvoda, 35 általános iskola, öt általános gimnázium, három tanítóképző és egy óvónőképző iskola volt, továbbá kiemelte, hogy a kormány számos kis létszámú nemzetiségi iskolát is fenntart. A nemzetiségi iskolákban minden tantárgy tantervi anyaga megegyezett a magyar iskolákéval. A tankönyvek nagy része a magyar könyvek fordítása, kivéve a nemzetiségi nyelv és irodalom tantárgy könyveit. A nemzetiségi szövetségek főként a kulturális területen érték el eredményeket. Számos nemzetiségi kultúrccsoport alakult, valamennyi nemzetiség rendelkezett hetilappal.⁷¹

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról egészen 1968-ig meghatározta a hazai nemzetiségi politika irányvonalát. Szemben az ENSZ-jelentéssel, a határozat inkább munkaterv, mint helyzetjelentés volt, amely valamennyi nemzetiségre vonatkozott. A párthatározat helyesnek tartotta az állam nemzetiségi politikáját, de azért felsorolt néhány akadályozó tényezőt, mint például a nacionalizmust vagy az egyház befolyását a nemzetiségekre. Egyrészt bizonyítani akarta, hogy a nemzetiségek Magyarországon meg tudják őrizni etnikai sajátosságait, nyelvüket, másrészt a nemzetiségek is a hatalom támogatói. A politikai munka fő feladata a hatalomhoz hű, lojális nemzetiségek „nevelése”, amit a párt ellenőrzése mellett a nemzetiségi szövetségek végeznek. A határozat különben sem elfogadásakor, sem azt követően nem vált publikus dokumentummá.⁷²

Romakérdés

1957-ben a Munkaügyi Minisztérium országos felmérést készített a cigány lakosság helyzetéről, mivel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar vállalatok többsége nem kívánt cigány munkavállalókat alkalmazni, sőt ki is kötötték, hogy ne is küldjenek hozzájuk roma dolgozókat. A tanulmány szerzői a cigányságot népcsoportként azonosították, amelyet nem kell mesterségesen nemzetiséggé fejleszteni. A cigányság asszimilációját nem szabad akadályozni, de erőszakosan nem kell erőltetni. Az anyag javaslatot tett egy cigányügyi csúcsbizottság felállítására, valamint egy vonatkozó párthatározat elfogadására. A fentieknek megfelelően 1957. október 26-án létrejött a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége a Művelődési Minisztériumon belül. A szövetség egyrészt egy állami intézmény volt, másrészt viszont a cigányság tömegmozgalmi társadalmi szervezete, saját problémái megoldására. A szövetség nem titkolt szándéka volt a hagyományos cigány szakmák megőrzése, és így támogatta szegkovács, vályogvető, kosárfonó és famegmunkáló szövetkezetek szervezését. Ezen önálló cigány kisipari szövetkezeteket 1959-től kezdődően károsnak minősítették mint a cigányság elkülönülésének eszközét, és

⁷¹ Uo. 3–7.

⁷² Uo. 8–11.

megpróbálták azokat rövid távon a helyi termelőszövetkezetekbe beolvasztani, hosszabb távon pedig megszüntetni.⁷³

A szövetség vezetésében 1958 végén változás következett be, mivel a vezetés bírálta az 1958 tavaszától megindult internálási folyamatot, amelynek számos cigány lakos is áldozatává vált. Ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy a párt nem valódi érdekvédelmi munkát vár el a szövetségtől. A Cigány Kulturális Szövetséget 1958-ban nem hívták meg az MSZMP Politikai Bizottsága ülésére sem, amely elfogadta a nemzetiségek kapcsán már említett határozatot a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. Annak ellenére, hogy a szövetség munkája ettől kezdődően formálissá vált, léte panasziroda jellege miatt mégis kényelmetlenné vált a hatalom számára, és így 1961-ben felszámolták és átalakították a szervezetet Országos Társadalmi Bizottsággá, megtartva koordinációs szerepét a cigányügyek területén.⁷⁴

A Kádár-korszak kényszerasszimilációs romapolitikájának alapjait egy 1961-es párthatározat fektette le, amely célul tűzte ki a hazai cigányság lakhatási, foglalkoztatási és oktatási helyzetének javítását. A korszak egyik fő kihívását a cigányság beiskolázása, a romatelepek felszámolása, valamint a cigányság foglalkoztatásának megoldása jelentette.⁷⁵ A párt a Magyar Cigányok Kulturális Szövetségét bízta meg a határozattervezet elkészítésével. Az előterjesztést végül az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya készítette el, nagymértékben támaszkodva a szövetség munkájára. A Politikai Bizottság végül 1961. június 20-án adta ki *A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról* címet viselő határozatát, amely az ország cigány lakosságát 200 ezer főre becsülte. A dokumentum a cigány lakosságot három kategóriába sorolta a beilleszkedettség szempontjából (letelepedett, félig letelepedett, vándorcigány – állandó munkavégzés, alkalmi munkavégzés, munkától való elzárkózás), egyúttal kijelentette, hogy a cigányság helyzetének nemzetiségi kérdésként való kezelése hiba volt, ami hátráltatta a cigányság beilleszkedésének folyamatát.⁷⁶

A határozat a leginkább visszahúzó jelenségnek a cigányság társadalmi elkülönülését tartotta, amit mindenképpen meg kell szüntetni. Az anyag kiemelte, hogy a cigányság helyzetének szempontjából a munkának és a letelepedésnek van meghatározó szerepe. A határozat sajnálatos módon nem tartalmazott egyetlen pozitív meghatározást sem a cigánysággal kapcsolatban, és nem tért ki a cigány kultúrára vagy szokásokra sem. A cigány nyelv a társadalmi elkülönülés eszközeként szerepelt, de olyan felhanggal, ami azt jelezte, hogy cigány nyelv valójában nem létezik, vagy legalábbis nem kell figyelembe venni mint fontos tényezőt. A fejlődés alapfeltételének az átnevelést tekintette a határozat, mivel a szociális hátrányokat tudati elmaradottsággal kapcsolta össze.⁷⁷

73 Sággy, 2008. 276., 285–286.

74 Uo. 289–290.295.

75 Hajnáczy, 2015. 54.

76 Hajnáczy, 2013. 237–238.

77 Sággy, 2008. 303–304.

Sajátos módon a későbbiekben nyilvánvalóvá vált a vezetés számára, hogy maguk a tanácsok akadályozták meg a kényszerasszimilációs politika megvalósulását az úgynevezett CS-lakások (csökkentett lakóértékű lakás) létrehozatalával. A cigányságról nemcsak a földosztás, hanem a tanácsi lakások kiutalásánál is megfeledeztek, és látható volt, hogy a cigánytelepek felszámolása a fennálló gazdasági feltételek mellett nem mehet végbe, mivel az ingyenes házhelyjuttatás gyakorlata addigra már megszűnt, és a roma lakosok döntő többsége az OTP által megállapított fizetési feltételeknek nem tudott megfelelni. 1963. november 12-én tárgyalta a Politikai Bizottság *A cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítása* címet viselő tervezetet. A vita eredményeként a CS-lakásprogramba nem cigány lakosokat is bevontak, de a lakosság ennek ellenére igazságtalannak tartotta a cigányság részére adott támogatásokat. Egy 1964-es felmérés szerint 222 160 személy, 55 425 család lakott szociális követelményeknek nem megfelelő telepeken, amelyeknek 70 százalékát cigány származású állampolgárok lakták. Ezek felszámolására született az 1965/2. számú ÉM–PM együttes rendelet, amely elsősorban a főforgalmi utakról, a vasútvonalakról látható területeken lévő, úgynevezett kiemelt telepi kategóriába sorolt telepeket kívánta felszámolni.⁷⁸

A vezetés az asszimiláció másik eszközének az állandó jellegű munkalehetőségek biztosítását tartotta, és végül az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek ellenállása miatt leginkább az üzemekben, az ipari vállalatoknál tudtak elhelyezkedni a cigány munkavállalók. A hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés jegyében született továbbá 1962-ben egy, a legfőbb ügyész által kiadott körlevél, amely *A cigány származású magyar állampolgárokkal szemben alkalmazott hátrányos faji megkülönböztetések elleni ügyészi fellépésről* címet viselte, viszont a dokumentum nem tartalmazta a hátrányos faji megkülönböztetés definícióját és az ezzel szemben követendő eljárást sem. A fentiek alapján ez a körlevél inkább elvi politikai állásfoglalásnak volt tekinthető.⁷⁹

Fogyatékosággal élők

1950-ben létrejött a Siketnémák Országos Szövetsége. Az 1960-as években megindult a harc a jelnyelv valódi nyelvként történő elfogadása érdekében.⁸⁰ A fogyatékoság bármely fizikai vagy mentális megjelenése nem illett a kor megcélzott ideális társadalmába, és ezért 1948 után újfent érvényesítették a szegregáció elvét, a meglévő zárt elmeosztályok és pszichiátriai intézetek mellett újabbakat hoztak létre. Általában másra nem használható, rossz állapotban lévő épületeket adtak át fogyatékoscélú hasznosításra. A ténylegesen fogyatékos gyermekek mellett azonban fiatalok prostitúáltak, koldusok és háborús árvák is bekerültek ezekbe az intézetekbe. Nem volt ideális a felnőttkorú, családdal együtt élő fogyatékos emberek sorsa sem, bár helyzetük egyre gyakrabban került a társadalmi szervezetek napirend-

⁷⁸ Hajnáczy, 2015. 65–68.

⁷⁹ Sággy, 2008. 305–307.

⁸⁰ Szepessyné Judik, 2009. 18.

jére szülői csoportok kezdeményezésére. Ezen emberek életkörülményeinek rendezését nehezítette az a tény, hogy a Szovjetunióban hivatalosan nem ismerték el a fogyatékosügyet, arra hivatkozva, hogy náluk nincsenek fogyatékos emberek.⁸¹

1956-ban nyílt meg Csepelen a Csökkentlátók Általános Iskolája és Nevelőotthona. Ez volt az első önálló iskola gyengénlátók részére, amely csak alsó tagozattal működött. Az iskola egy családi házban jött létre, ahol csak alsó tagozatos gyerekek befogadására volt lehetőség. A felső tagozatos gyerekeket a vakok iskolája fogadta be. Az intézmény bő egy évtized után Zuglóba költözött, és itt alkalmaztak először Budapesten nevelőtanári álláshelyen gyógypedagógust. Az 1961. évi III. törvény kinyilvánította a látássérült gyermekek iskolázási jogát, valamint deklarálta: „A testileg, érzékszervileg, vagy értelmileg fogyatékos, de képezhető tanköteles gyermekek oktatása és nevelése gyógypedagógia intézetekben történik.” A látássérült gyerekek oktatása a vakok bentlakásos óvodájában kezdődött, majd 1956-tól a már említett általános iskolában folytatódott. A szülők szerepe az oktatási folyamatban minimális volt. Az integráció gondolata nem merült fel.⁸²

A mozgássérült emberek helyzetét nehezítette, hogy 1945 után az ellenségkép kiterjedt a világháborúban részt vett és hadirokkanttá vált katonákra is. Tekintettel arra, hogy sokan a Szovjetunió elleni háborúban váltak hadirokkanttá, az új szocialista értékrend szerint nemkívánatos személyek voltak. Ennek megfelelően a hadirokkantak szervezeteit elszorvasztották, majd 1948 után megszüntették. Ez a döntés a mozgássérült emberek szervezett mozgalmának megszűnésével járt együtt. A „szocialista gondoskodás” jegyében a mozgássérült emberek többségét városoktól távol lévő, üresen álló kastélyokban helyezték el, elszigetelve a lakosságtól. Ez az elszigetelésre való törekvés különösen az intellektuális fogyatékossgal élők esetében valósult meg, de az egyéb fogyatékossgal élők körében is megfigyelhető volt. Ezen intézményekben gondoskodtak a létfenntartásukról, valamilyenre még oktatásukkal is foglalkoztak, és végül bizonyos munkalehetőségeket is teremtettek számukra.⁸³

LMBTQI emberek

A hazai büntetőjog 1878–1961 között a férfiak közötti homoszexuális kapcsolatokat „természet elleni fajtalankodás” törvényi tényállás alatt büntette. A homoszexuális cselekmények általános pönalizációjának eltörlésére az 1962. július 1-jén hatályba lépett 1961. évi V. törvénnyel (Büntető Törvénykönyv) került sor. A „másokat megbotránkoztató módon” való elkövetés esetére azonban a büntetés továbbra is fennállt. A törvény a nemi egyenjogúságra való hivatkozással bevezette a nők közötti homoszexuális érintkezés kriminalizálását is, amennyiben az 20 évesnél fiatalabb partnerrel, vagy megbotránkoztató módon történik. 1978-ig a 20 évesnél fiatalabb, azonos nemű partnerrel elkövetett „természet elleni fajtalanságot” a partne-

81 Ficsorné Kurunczi, 2009. 38.

82 Pajor, 2009. 89., 97–98.

83 Hegedűs, 2009. 137–138.

rek beleegyezése esetében is továbbra is börtönbüntetéssel sújthatták. (A korhatárt – 2002-ig – 1978-ban 18 évre szállították le.)⁸⁴

Az 1960-as évek elejéig a köztereken, fürdőkben, nyilvános WC-kben kezdeményezett ismerkedés minden esetben jogkövetkezményekkel járt lebukás esetén, ezért általában gyors, következmények nélküli, vagyis tartós kapcsolat kialakulásával nem járó szexhez vezetett. Az 1950-es évek peranyagaiban több ismerkedési helyszín is feltűnt, mint például a Király Fürdő, a Marx téri Népbüfé, a Moszkva téri WC, az Egyetem presszó, a Sörszanatórium, a Marx téri Tejvendéglő, a Gellért Fürdő, a Széchenyi Fürdő, a Rudas Fürdő és az Imre Fürdő. A peranyagok alapján úgy tűnik, hogy a rendőrség feladatai közé tartozott a homoszexuális férfiak lépre csalása is.⁸⁵ A közterületek mellett a találkozások döntő többsége házibulikon történt, amelyeken néha akár százan is megjelentek, szigorúan meghívásos alapon. Ezek az összejöveteleken kezdődött a magyar transzvesztita előadóművészet szárnybontogatása is.⁸⁶

Meleg férfiakkal készült életútinterjúk alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer folyamatosan megfigyelte a melegeket, és a rendőrségen belül egy külön ügyosztály csak a melegekkel foglalkozott. A rendőrség külön fényképes nyilvántartást vezetett a homoszexuális személyekről. A rendőrségen kívül más állami szervek is, mint például a Belügyminisztérium alárendeltségében működő Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH), rendelkeztek információkkal egyes személyek homoszexualitásáról.⁸⁷

Az 1950–1960-as évekbeli periratok alapján a heteroszexualitás tudatos vállalása, különösen házasságkötés vagy családalapítás révén, felülírhatta a homoszexuális cselekményeket, és komoly enyhítő körülményként vette azt figyelembe a bíróság. Az 1950-es évek végén a bíróságok gyakorta betegségtünetként kezelték a homoszexualitást, míg a korábbi esetekben inkább nemkívánatos magaviseletként, amit házasságkötéssel és családalapítással helyes irányba lehet terelni. A bíróságok felfüggesztett börtönbüntetést vagy pénzbüntetést szabtak ki a homoszexuális cselekmények büntetéseként. Az 1961-es általános dekriminalizációban fontos szerepet játszottak a hazai pszichiáter szakértők. 1962-től homoszexuális kapcsolatok fenntartása a magánélet részeként lehetővé vált, de a heteroszexuális homlokzat fenntartásának korábbi kényszere társadalmi igényként tovább élt.⁸⁸

A Kádár-korszakra a kérdés kezelése kapcsán sajátos kettősség volt jellemző. 1962-től kezdődően nem voltak büntethetőek a homoszexuális cselekmények, ugyanakkor a rendőrség megfigyelte az érintett embereket, és az állambiztonság besúgásra kényszerítette a melegeket. Az interszex emberekről az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején korrekt cikkek jelenhettek meg népszerű tudományos lapokban (*Élet és Tudomány*), illetve szaklapokban (*Orvosi Hetilap*).⁸⁹

84 Takács–P. Tóth, 2017. 65.

85 Uo. 74–75.

86 Simon, 2015.

87 Hanzli, 2016. 155–157.

88 Takács–P. Tóth, 2017. 77–79.

89 Hanzli–Nagy, 2022.

Záró gondolatok

A nemzetközi környezet 1956–1965 közötti alakulása jelentős mértékben befolyásolta a Kádár-korszak emberi jogi helyzetét, különösen három fő tényező: a hidegháborús megosztottság, az ENSZ és más nemzetközi szervezetek tevékenysége, valamint a magyar forradalom nemzetközi visszhangja révén. Magyarországon az emberi jogokat a kollektivistá ideológia alá rendelték, a „nyugati típusú” jogok (például: szólásszabadság, gyülekezési jog) nem számítottak relevánsnak a rendszer számára. A hidegháború során az emberi jogok a propaganda eszközévé váltak.

A Nyugat az emberi jogi jogsértések kiemelésével próbálta delegitimálni a szocialista rendszereket. A Varsói Szerződés országai – köztük Magyarország – az emberi jogokat belső ügynek tekintették, és „imperialista beavatkozásként” értékelték a bírálókat. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió és szövetségesei nem ismerték el az ENSZ-ben a magyarkérdésben életre hívott Ötös Bizottság legitimitását, a testület munkája és jelentése fontos politikai nyomást gyakorolt Magyarországra a nemzetközi térben.

Az 1960-as évek elején a magyarországi rendszer a „puha diktatúra” irányába mozdult el, a nyílt megtorlások helyét fokozatosan a megfigyelés és a korlátozott szabadságjogok rendszere váltotta fel. A folyamat háttérében részben az állt, hogy a nemzetközi legitimáció megszerzése (a visszatérés az ENSZ-be, a gazdasági kapcsolatok bővítése) emberi jogi „normalizációt” követelt.

Az emberi jogok helyzete a vizsgált időszakban kettős képet mutatott. Mígközben a hatalom a politikai ellenfelekkel szembeni megtorlással, az igazságszolgáltatás függetlenségének korlátozásával és az egyéni szabadságjogok súlyos csorbításával következetesen felszámolta az ellenállás lehetőségét, ezzel párhuzamosan a szociális juttatások és az életszínvonal fokozatos emelése azt a célt szolgálta, hogy a rendszer megerősítse legitimációját. A politikai represszió mellett a szociális biztonság fokozása, a társadalmi mobilitás lehetőségei és az oktatáshoz való szélesebb körű hozzáférés mind hozzájárultak a Kádár-rendszer stabilizálásához.

A vizsgált korszak az emberi jogok érvényesülésének szempontjából Janus-arcú örökséget hagyott maga után. Mígközben a politikai jogok terén az elnyomás és a szabadság korlátozása maradt a meghatározó, a gazdasági és szociális jogok erőteljesebb érvényesítése egyfajta pragmatikus politikai alkut jelentett a hatalom és a társadalom között.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Balogh–Fejérdy–Szabó

2018 Balogh Margit – Fejérdy András – Szabó Csaba: Az 1964-es magyar-szentszéki részleges megállapodás. In: *Archívnet*, 18. (2018) 6. sz. www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas.

Balogh–Gergely

2005 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak és egyházpolitika, 1790–2005. In: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. I–II. Szerk.: Balogh Margit – Gergely Jenő. Bp., 2005. I. 25–125.

Békés

1998 Békés Csaba: A kádári külpolitika, 1956–68. In: *Rubicon*, 9. (1998) 1. sz. 19–22.

2019 Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Bp., 2019.

Bertalan

2018 Bertalan Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968*. Bp., 2018.

Borhi

2015 Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Bp., 2015.

Czirják

2008 Czirják Attila: *A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út*. Bp., 2008.

Dornbach

2008 Dornbach Alajos: A pártállami igazságszolgáltatás és a Nagy Imre-per. In: *A per. Nagy Imre és társai 1958, 1989*. Szerk.: Dornbach Alajos – Kende Péter – Rainer M. János – Somlai Katalin. Bp., 2008. 17–40.

Ficsorné Kurunczi

2009 Ficsorné Kurunczi Margit: Az intellektuális fogyatékossgal élő emberek mozgalmának története. In: Hegedüs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György: *A fogyatékossgügy hazai és nemzetközi története*. Bp., 2009. 34–66.

Fleck

2012 Fleck Zoltán: Jogrendszer, állami szabályozás és igazságszolgáltatás a Kádár-korszakban. In: *Múltunk*, 57. (2012) 2. sz. 50–89.

Föglein

2009 Föglein Gizella: A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül. (Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyar nemzetiségekről – 1958.) In: *Jogtörténeti Szemle*, 11. (2009) 1. sz. 1–14.

Földes

2015 Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai*. I–II. Bp., 2015.

Gergely

1997 Gergely Ferenc: *A magyar gyermekvédelem története 1867–1991*. Bp., 1997.

Hajnáczy

2013 Hajnáczy Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In: *Múltunk*, 58. (2013) 1. sz. 237–272.

2015 Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. In: *Esély*, 2015. 5. sz. 54–92.

Hanzli

2016 Hanzli Péter: „A rendszerváltás előtt titokként kellett megélni.” Életútinterjúk meleg férfiakkal a hatvanas-nyolcvanas évekről. In: *Korall*, 2016. 66. sz. 142–163.

Hanzli–Nagy

2022 Hanzli Péter – Nagy Sándor: *Az üldöztetéstől a büszkeségig. A magyar LGBTQI emberek története a kezdetektől az ezredfordulóig*. Bp., 2022.

Hegedüs

2009 Hegedüs Lajos: Velünk élő történelem, avagy egy érdekérvényesítő polgári jogi mozgalom mindennapjai. In: Hegedüs Lajos et al.: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Bp., 2009. 135–175.

Kéri

2002 Kéri Katalin: Gyermekekünk az ötvenes évek első felében. In: *Iskolakultúra*, 32. (2002) 3. sz. 47–59.

Kovácsné Magyarai

2020 Kovácsné Magyarai Hajnalka: Ideálok – szerepek – trendek. Nőképek változásai a Kádár-korban. In: *Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai*. Szerk.: Romsics Ignác. Eger, 2020. 147–160.

Köbel

2010 Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp., 2010. 195–219.

Majtényi

2019 Majtényi György: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma*. Bp., 2019.

2020 Majtényi György: *A Kádár-kor társadalma*. [MTA doktori értekezés.] Bp., 2020. https://real-d.mtak.hu/1381/8/dc_1784_20_doktori_mu.pdf.

Mitrovits

2022 Mitrovits Miklós: Kádár „nyugati nyitásai”. In: *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 68–81.

Müller

2012 Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Bp., 2012.

Nemzetiségek Magyarországon

é. n. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont: *Nemzetiségek Magyarországon 1949–1956*. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=357:nemzetisegek-magyarorszag-1949-1956&catid=43:etnikai-konfliktusok&Itemid=214.

Padányi

2021 Padányi Júlia: Nők a háttérben. Fiatal értelmiségi nők ábrázolása a hatvanas évek magyar filmjeiben. In: *Metropolis*, 21. (2021) 1. sz. 52–70.

Pajor

2009 Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története. In: Hegedüs Lajos et al.: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Bp., 2009. 67–134.

Révész

2016 Révész Béla: Az igazságszolgáltatás „pártosodása” a második világháború után. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 79. (2016) 543–550.

Sághy

2008 Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: *Múltunk*, 53. (2008) 1. sz. 273–308.

Simon

2015 Simon H. Dóra: Milyen volt melegnek lenni a Kádár-korszakban? In: *HVG*, 2015. június 28. https://hvg.hu/plazs/20150628_Milyen_volt_melegnek_lenni_a_Kadarkorsza.

Slachta

2019 Slachta Krisztina: Társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban (1956–1989). In: *Magyarország a 20. században*. Szerk.: Bánkuti Gábor – Dévényi Anna – Góczy Zoltán. Pécs, 2019. 90–109. (Árkádia Kiskönyvtár. Történelem, 2.)

Soós

2010 Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp., 2010. 220–241.

Szabó

2010 Szabó Csaba: Egyházüldözés Kelet-Közép-Európában a 20. század második felében. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp., 2010. 31–43.

Szepessyné Judik

2009 Szepessyné Judik Dorottya: A hallássérült emberek magyarországi mozgalmának története nemzetközi kitekintéssel. In: Hegedüs Lajos et al.: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története*. Bp., 2009. 3–33.

Tabajdi–Ungváry

2008 Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Bp., 2008.

Takács – P. Tóth

Takács Judit – P. Tóth Tamás: Megbélyegzett kapcsolatok az államszocialista Magyarországon. In: *Socio.Hu. Társadalomtudományi Szemle*, 7. (2017) 3. sz. 63–85. DOI: 10.18030/socio.hu.2017.3.63.

Takács R.

2009 Takács Róbert: A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. In: *Médiakutató*, 10. (2009) 3. sz. 93–116.

2012 Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Bp., 2012.

Takács T.

2019 Takács Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban. In: *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. Szerk.: Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István. Bp., 2019. 265–341.

Tilkovszky

1998 Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998.

Tomka

2012 Tomka Béla: Szociálpolitika Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában. Intézmények, funkciók és szakaszok. In: *Múltunk*, 57. (2012) 2. sz. 27–49.

Tóth

2022 Tóth Eszter Zsófia: Abortusz a Kádár-korszakban. A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei. In: *TNTeF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 12. (2022) 2. sz. 67–79. DOI: <https://doi.org/10.14232/tntef.2022.2.67-79>.

Valuch

2001 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp., 2001.

2002 Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” valósága. In: *Rubicon*, 14. (2002) 1. sz. 69–76.

Vida

é. n. Vida Csaba: *A magyar gyermekvédelem rövid története*. <http://www.shp.hu/hpc/userfiles/ujtudos/gyermekvedelem.pdf>.

Vörös

2010 Vörös Géza: Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp., 2010. 138–159.

Weiss

1998 Weiss Emília: Változások a magyar családjogban, különös tekintettel a gyermek jogairól szóló 1989. évi New York-i ENSZ egyezményre. In: *Közjegyzők Közlönye*, 45. (1998) 9. sz. 2–5.

Wittenberg

2010 Wittenberg, Jason: Kollektivizálás és a magyarországi egyházak befolyásának csökkenése. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Bp., 2010. 109–116.

ISTVÁN LAKATOS

THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN HUNGARY IN THE FIRST DECADE OF THE KÁDÁR ERA

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS – CALCULATIONS IN DOMESTIC POLICY

The present paper aims to provide a comprehensive overview of the main human rights features, problems, challenges and achievements of the first decade of the Kádár era in terms of the main civil, political, economic, social and cultural rights, with a special focus on the situation of vulnerable groups (disabled people, LGBT community, national and ethnic minorities, women, children). This is preceded, however, by a brief overview of the foreign policy priorities and room for maneuvers of the Kádár government, which were of crucial importance for the development of the human rights situation.

CONTENTS

Areas of Cooperation: Hungary and UN Organisations (Gusztáv Kecskés D.)	173
<i>Studies</i>	
Szabolcs László: The International Launch of the Kodály Method: The International Society for Music Education and Hungarian State Socialist Music Education in the 1960s	177
Veronika Kaszás: Hungary and the United Nations High Commissioner for Refugees: Cooperation at the End of the Cold War	201
Mónika Szente-Varga: Hungarians in the UN Election Observer Mission in Nicaragua	223
István Lakatos: The Human Rights Situation in Hungary in the First Decade of the Kádár Era: International Human Rights Standards – Calculations in Domestic Policy	239
László J. Nagy: Albert Camus, Hungary and the Algerian War in 1956	267
<i>Workshop</i>	
János Konstantin Zsemlye: A Special Institution in the Country of Tsar Peter I: The “Foreign Affairs Traveling Chancellery” in the Practice of Managing Foreign Policy Affairs in Russia	283
<i>Book Reviews</i>	
The Vitality of the Dead in Medieval Societies (Regina Papp)	299
Absolutism as Risk Management (Zsolt Palotás)	303
Hungarian–Latin American Relations at the Beginning of the Cold War (Gábor Gregosits)	308
The Most Famous Hungarian Non-commissioned Officers of the French Foreign Legion (Krisztián Bene)	311

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2025. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET